

Lisa Öberg:

”Den som ej äger en lätt gång måste öva sig”

Om kroppens och dräktens retorik i sjuksköterskyrket 1850-1950

Uniformer har sitt eget tilltal. Förutom yrkestillhörighet meddelar de positionen inom yrket och bärarens relation till andra grupper. Betraktar man de uniforma yrkeskläderna som visuell retorik kan man applicera den klassiska retorikens primära begrepp på dem: ethos, pathos och logos, och studera hur retorikens former anpassas till den samhälleliga kontexten. I den här uppsatsen granskas den traditionella sjuksköterskedräktens färger, plagg, attribut och föreskrivna rörelsemönster ur ett retoriskt perspektiv med tyngdpunkt på kön och karaktär hos sjuksköterskans persona.

Vi böra med tacksamhet taga emot även anmärkningar mot vår yttre person. Det är av vikt, att sjuksköterskor i sina rörelser och sitt uppträdande äro ordentliga, renliga, måttfulla, prydliga och behagliga. Dräkten ska vara oklanderlig, kamningen enkel, i stil med dräkten, händerna väl vårdade.¹

Ur Sjuksköterskelära 1899

Man inser yrkesklädernas betydelse om man möter en person i bastun eller på bad-

stranden och jämför det med att möta samma person med prästkrage, eller bakom apotekets disk i vit rock, eller i polisbilen, uniformsklädd. Det blir omöjligt att se personen i yrkeskläder enbart som en individ. Hon eller han kopplas oundvikligen samman med andra präster, farmaceuter eller poliser, och blir en representant för yrkesgruppen.

När en person uppträder i en dräkt som är ett tecken för yrket blir människan mer än en individ. Individen iklädd yrkeskårens plagg får en *persona*, för att använda ett jung-

1 Nordin (1915), s. 2.

Valborg Nordin undervisar två elever på Sophiahemmet. I handen håller hon en lärobok där hon medverkat som författare. Den utkom 1899, så fotografiet bör vara taget kring sekelskiftet. Bildkälla: TAM-arkiv.

ianskt begrepp. Enligt C.G. Jung hjälper människans persona henne att interrelatera till omvärlden genom att erbjuda en roll att spela och möjliggör på så sätt för individen att anpassa sig till krav utanför henne själv. Jung menade att existensen av många personae skapar ett system av relationer mellan det individuella medvetandet och samhället, välbehövligen masker som å ena sidan är avsedda att göra ett bestämt intryck på omgivningen, å andra sidan att dölja individernas sanna natur.²

Att finna en persona som fungerar gentemot omvärlden kräver, på ett individuellt plan, eftergifter i form av inskränkning av den egna personligheten, menade Jung. Risken finns också att en del människor kommer att identifiera sig med sin persona till den grad att de förlorar sin egen identitet. De ”tror sig vara det de föreställer” säger Jung, det vill säga det yttre kommer till den grad att influera deras inre jag att de inte upplever skillnad mellan yrkesrollen och sitt privata jag. Jung tar som exempel professorn som blir identisk med sina vetenskapliga verk och tenoren som ”är” sin röst.³ Det vanliga är dock att människor ser yrkesrollen som en förklädnad som det är skönt att ta av vid arbetsdagens slut, och erfar skillnad mellan sina olika jag.

2 Hark (1999), s. 179.

3 Hark (1999), s. 181.

Personan existerar med eller utan yrkeskläder och materiella attribut, men det förefaller rimligt att anta att personan både förstärks och fixeras av en yrkesdräkt. Samtidigt måste man fråga sig varför endast vissa yrken, i vissa länder, skaffat sig – eller ålagts – en normerad dräkt. Själva existensen av en uniform måste också historiseras. Varför kan dräkten vara strängt normerad under en period för att senare uppträda i mindre normerad form, eller tvärtom?

Dräkt, professionalitet och den totala institutionen

Uniformens ursprung var de totala institutionerna, kloster, fängelser och andra anstalter. Där markerande dräkten åtskillnad gentemot det omgivande samhället, och plats i den hierarki som rådde inom institutionen.⁴ De totala institutionernas värld var fram till andra halvan av 1800-talet nästan genomgående manlig. Vad hände då när en ny, kvinnlig yrkesgrupp, sjuksköterskorna, gjorde sitt insteg på en total institution – sjukhuset – där endast patienter, inte personal, tidigare varit uniformerade? Faktum är att

4 I Foucault (1987), kap. 1, beskrivs gradindelade dräkreglementen från några totala institutioner, samt hur kroppshållningen disciplineras och en ”politisk anatomi” skapades.

detta nya yrke medförde ett helt nytt klädskick. Andra moderna yrkeskvinnor som skollärarynnor, kontorister eller telefonister var inte uniformerade, ej heller barnmorskor – men sjuksköterskor blev det. Varför just detta yrke lade sig till med en egen normerad dräkt är outforskad.⁵ När jag tar upp frågan i det följande behandlar jag den som ett retoriskt problem.

Eftersom sjuksköterskeyrket växte fram i en religiös kontext var det naturligt att inspiration hämtades från en kvinnlig total institution – nunneklostret, en institution som visserligen var avskaffad i det protestantiska Nordeuropa men som levde kvar i andra delar av Europa.⁶ I de protestantiska länderna fanns till att börja med en rädsla för att den uniforma sjuksköterskedräkten skulle kunna väcka associationer till romersk-katolska systerskap. Dräktens utformning var således från början inte bara en estetisk och praktisk fråga utan också en teologisk.⁷

Den första svenska sjuksköterskeutbildningen startade vid Ersta under 1850-talet.⁸ Där infördes successivt alltmer bestämda regler för klädseln hos de kvinnor som valde att bli Kristi tjänarinnor genom att förverkliga bibelordet ”den som vill vara störst bland eder, han vare de andras tjänare”.⁹ De dräkter Kristi tjänarinnor bar skulle vara enkla och flärdfria. Två uniformsvarianter utkristalliserades under 1860-talet, den svarta diakonissklänningen jämte den blå arbetsklänningen med vitt förkläde, och speciella tillbehör för utebruk. Till klän-

ningarna bars en hätta som blev kännemärket för Erstautbildade sjuksköterskor. Dräkten var inspirerad av den som bars i Kaiserswerth. En svenska, Emmy Rappe, studerade samtidigt sjukvård i England. Efter ett studiebesök på sinnessjukhuset Colney Hatch 1866 skriver hon ett brev hem till Sverige.

Sköterskorna där voro klädda i blå – mörkblå klädningar och det föll mig genast in, sådana bör våra sköterskor vara. Det såg så trefligt och bra ut. I alla sjukhus här hafva sköterskorna sin vissa dräkt – på det hela taget lika på hvarje sjukhus – endast i Colney Hatch voro de olika, men blå – och det tyckte jag bäst om. Detta är ju alls ingen viktig sak – men jag skulle önska att det blefve så hemma – det har sina fördelar – och dessa uniformer, böra de få – ej köpa. Den lilla mössan, som alla här hafva, ser ock rätt treflig ut.¹⁰

Emmy Rappe kom så småningom att förestå den andra svenska organiserade sjuksköterskeskolan, i Uppsala. Där spred hon idén om uniformen som en del av det nya yrket. Det berättas att Emmy Rappe läste högt i undervisningssyfte medan eleverna arbetade på de speciella mössor de skulle bära som yrkestecken. ”Det vill säga, den nya rollen skulle markeras med en enhetlig uniform och mössan var första början” som en minnestecknare uttryckt det.¹¹

I det ovan citerade brevet kallade Rappe dräkten ”ingen viktig sak” samtidigt som hon uppenbarligen gjort en viktig iakttagelse att förmedla. Denna motsägelsefulla syn på uniformen kom att prägla sjuksköterske-

5 Den svenska forskningen om sjuksköterskehistoria problematiserar inte dräktens förekomst, men undantagsvis enskilda plagg.

6 Därifrån härstammar epitetet ”syster”.

7 Porter (1999), s. 376. Nordin (1915), s. 5-8, Koivunen Bylund (1994), s. 61.

8 Svedberg (2002), s. 89f. Roy Porter anmärker att systrarna utbildade vid skolan i Kaiserswerth fick ingå äktenskap. Porter (1999), s. 376. Något som inte kom att gälla de svenska moderhusen där sjuksköterskorna förblev ogifta, även om änkor också hade tillträde till utbildningen.

9 Matt. 20:26

10 Svedberg (2002), s. 91. En blå klänning hade använts på St. Bartholomews (även kallat Barts) hospital i London sedan 1500-talet, enligt Ewing (1975), s. 17-18. Sjuksköterskeuniformer hade enligt Ewing blivit ovanliga på sjukhusen innan uniformstanken fick nytt liv på 1800-talet med Florence Nightingales sköterskor. Ewing (1975), kap. 4.

11 Holmdahl (1988), s. 128. Där finns en bild på Rappe i den typiska pipmössan, s. 129.

kårens förhållande till sin dräkt. Kläder *skulle* inte vara viktigt då det hörde till fåfångligheten, det som sjuksköterskor skulle bortse från, till förmån för de inre värdena.¹² Samtidigt ägnades uniformen mycket tid och intresse.

Rappe såg att dräkten hade en central plats i sjuksköterskeyrkets identitetsskapande. Att den åsikten kom att få stort gensvar märks i bevarat bildmaterial från sjuksköterskeskolor, sjukhus och *Svensk sjuksköterskeförening* (SSF). I gamla fotografier placeras dräkten ofta i bildfokus och redovisas på ett estetiserat sätt. Ambivalensen mellan ett programmatiskt ointresse för dräkten och ett starkt engagemang i dess utformning skapade en kreativ dynamik som gav många avtryck i sjuksköterskornas historia.¹³ Som en sjuksköterska uttryckte det 1923:

Det är något egendomligt med dräktfrågan. ... Alltså, bästa kamrater, fortsätt att skriva och tala i dräktfrågan, de flesta av oss ha redan gjort det och tröttnat, men det gör ingenting, det kommer alltid nya, som ta vid, där de slutade.¹⁴

Den gamla pigan och den nya sjuksköterskan

Det nya sjuksköterskeyrket skapades alltså i en kristet etisk kontext. För att lansera det

nya sjuksköterskeyrket krävdes att skillnad markerades mot det förgångna. Agneta Emanuelsson visar i sin bok *Pionjärer i vitt* hur sjuksköterskans företrädare, sjukvakter-skan, svartmålad och beskrevs som ”okunnig, tafatt, besticklig och utarbetad”, svag för starka drycker.¹⁵ Att kontrastera sig mot henne blev en strategi för det nya yrkets etablering.¹⁶

Ett faktum var att de äldre sjukvakter-skorna till stor del utförde samma sysslor som de nya sjuksköterskorna. Skillnaden var att de nya sjuksköterskorna skulle utföra dem på grund av en religiös kallelse, som Guds tjänare – inte som lönearbete.¹⁷ Här fanns ett problem. Sysslorna var till stor del desamma som utförts av sjukhuspigor och sjukvakter-skor. Här fick kläderna betydelse: uniformen markerade brott med pigyrket och lanseringen av ett nytt yrke med ädlare motiv och en explicit etik, rotad i lutheransk kristendom. Detta gällde på diakonissanstalterna, men också på andra sjuksköterskeskolor.¹⁸ Det ideella arbetet krävde speciella egenskaper av sjuksköterskan, uttryckta i läroboken bland annat så här:

Ingen bör giva sig till sjuksköterska, som ej är beredd på strängt arbete, mycket tålmod, självuppoffring, sträng självtukt, mången gång ett uppgivande av egen vilja.¹⁹

12 Ernst Lönegren skriver följande om diakoniss-dräkten: *Den har för många varit till förargelse, och man har ej haft ord starka nog för sin dom öfver det ”nunne”aktiga och osköna i denna uniform. Först och främst vilja vi både till vänner och fiender av dräkten säga: gören ej för mycken affär av saken; så viktig är den i sanning icke. ... Och nog kan dräkten blifva ett falskt sken, och man kan, snärjd i en farlig, ytlig uppfattning vara mer noga om de yttre kläderna än om den inre diakonissdräkten, som det heter ”en hjärtlig barmhärtighet, mildhet, ödmjukhet, saktmodighet, långmodighet, fördragande hvarandra och förlåtande hvarandra.”* *Då är här ett stycke af farisémanteln.* (Lönegren (1901), s. 50-51)

13 Bohm (1961), s. 245, 254-259.

14 Elsa Persson, Svensk sjuksköterskeförening, citerad i Bohm (1961), s. 254.

15 Kock (1989), s 168. Se även Holmdahl (1988), s. 103 och Holmdahl (1994), s. 61f.

16 Emanuelsson (1991), s. 13.

17 Bohm (1961), s. 35, 45.

18 Diakonissanstalter knutna till Svenska kyrkan grundades i Stockholm 1851, i Uppsala 1882 och sedan i Härnösand och Göteborg. Dessutom fanns anstalter knutna till frikykosamfund. Rena sjuksköterskeskolor var Sophiahemmets sjuksköterskeskola, Röda korsets sjuksköterskeskola och många andra skolor som startades på olika håll i landet därefter.

19 ”Sjuksköterskelära”, s. 1

Sjuksköterskedräkt och professionalisering

Inom sjuksköterskeyrket kom, ända från yrkets tillkomst, ett professionaliseringsprojekt att drivas med de klassiska metoder i inhägnad och uteslutning.²⁰ Yrket försökte inhägnad nya kunskapsområden och kompetenser, och utesluta personer som utförde liknande arbetsuppgifter men inte uppfyllde de villkor som yrket satt upp för medlemskap. Strategin lyckades. Däremot lyckades inte sjuksköterskorna, under den tid som ska undersökas här, 1850-1950, att uppnå egen kontroll av yrkets arbetsförhållanden och utbildning, vilket också ses som kriterier på en profession.²¹ Sjuksköterskeyrket betraktas därför av vissa forskare som en *semiprofession*. En sak lyckades i alla fall kåren skaffa sig fullständig kontroll över: Yrkesutövarnas klädsel. Skapandet av en uniform ingick i strategin att skapa symboliska beteckningar för yrket, en strategi som med olika emblematiska uttryck förekommit i alla framgångsrika professioner.²² Det var framför allt Svensk sjuksköterskeförening som drev professionens intressekamp, och i dess arkiv finns en omfattande korrespondens kring vad jag vill kalla dräktmonopolet. Föreningen tillät inte att sjuksköterskeklänningar såldes till andra än examinerade sjuksköterskor. Svensk sjuksköterskeförening var ständigt på krigsstigen mot affärer som saluförde vad de ansåg vara sjuksköterskeklänningar utan kontroll av köparen. När det kommit en uppgift om att ett biträde burit sjuksköterskeklänning spårades butiken och Svensk sjuksköterskeförening tillskrev butiken som felat.²³

Sjuksköterskeuniformen berättade om bärarens plats i den medicinska hierarkin

20 Emanuelsson, *passim*.

21 Emanuelsson, s. 15-18.

22 Sarfatti-Larson (1979), *passim*.

23 Svensk sjuksköterskeförenings arkiv, Handlingar rörande dräktfrågan F 5: 19. Bohm s. 38-39.

och om underordnade personalkategorier bar samma klänning som sina överordnade hotades tydligen sjuksköterskans identitet – trots den brosch hon bar som tecken på sin examen. Klänningen var på samma gång professionsmarkör och befälsmarkör.

Makten över dräkten

Sjuksköterskeuniformens grundkoncept var lika för alla utbildade sjuksköterskor och innebar blå, lång (inte fotsid) bomullskjol och blå långärmad, höghalsad blus, vit krage och ett långt vitt hängselförkläde med ficka – till vardags. På eventuell fritid och vid högtidliga tillfällen bars helsvart, likaså höghalsad, ylleklänning med vit krage och utomhus kappa med hatt i uniforma modeller. Detta var gemensamt för samtliga sköterskor, sedan föreskrev de olika skolorna något olika detaljer, färgnyanser och tygkvaliteter. Sjuksköterskeleverna bar samma dräkt som sina handledare, utan brosch men med en enklare mössa, ”snibb” kallad. De invigda sjuksköterskorna bar brosch och en högre, stärkt vit mössa, båda specifika för skolan. I en skönlitterär skildring av en sjuksköterskeskola, Vira Eklunds roman *Syster Gerda* från 1930, beskrivs första mötet med uniformen så här:

Kragen kändes vara något i stil med halsjärn, och det var så irriterande med en kjollinring i midjan. Ingen av de nya eleverna hade någonsin haft en sådan. Men värst var det med snibben. Den skulle vikas och sättas fast ovanför hårknuten, men att få den placerad på rätta sättet och så att få den väl fast – det var just knepet.²⁴

Sjuksköterskorna klippte i allmänhet inte av sig håret som andra moderna yrkeskvinnor. Uppsatt hår hade en fördel som fästpunkt för hättan.²⁵ Mössan, broschen och dräkten

24 *Syster Gerda*, s. 19

25 Fjelkestam (2002), s. 44. Trots detta bar SSFs ordförande fram till 1933, Bertha Wellin, kort-

gav varje kontakt med en sjuksköterska en särskild dimension genom att sjuksköterskan jämt bar sin persona som sjuksköterska, en mask under vilken den individuella personligheten skyldes.²⁶ ”Syster” uppträdde även på fritiden som yrkesföreträdare, åtminstone fram till mellankrigstiden.²⁷ Sjuksköterskor bodde dessutom ofta på de anstalt där de var anställda, och arbetstiden var mycket lång, vilket praktiskt försvårade brott mot klädreglementet.²⁸

Det var också meningen. En dominerande tanke i diskursen kring sjuksköterskeyrket var från skolornas start till 1930-talet att sjuksköterskans arbete var en ”kärleksgärning”, en inställning som skulle prägla allt hennes handlande, inte bara under arbetstiden.²⁹ Sjuksköterskans persona hade alltså en permanens som är typisk för vissa professioner, som präster och läkare, som knappast kan ”upphöra” med sina yrken. En gång sjuksköterska, alltid sjuksköterska.

klippt hår. Hon tycks dock ha varit ett undantag. Bohm s. 175.

26 Visst fanns det avvikelser. En privatsjuksköterska kunde kanske åka bort uniformslös, och så småningom tilläts sjuksköterskan att vara ”civil” under semesterresor. Men de sjuksköterskor som var sjukhusanställda använde länge (åtminstone in på 1950-talet) sin uniform i de flesta funktioner även utanför sjukhuset.

27 Tyvärr har det varit svårt att hitta skriftliga belägg för dräkreglementenas uppmjukning. Från 1930-talet blev det tillåtet för diakonissor att använda civil dräkt under semester. ”Samariterhemmets systerdräkt – en kort historik”. Odaterat dokument, Ersta diakonissanstalts museum. Sjuksköterskor fick inte uppträda i civil dräkt på festligheter som bröllop utan skulle då bära ”fracken”. Muntlig uppgift från Elsa Larsson, f. 1919.

28 Emanuelsson (1961), s. 62. Där de vita sängar står s.33. SSF var länge motståndare till åttatimmarsdagen. Bohm s. 126, Zetterström-Lagerwall 139-142. Under hela den behandlade tiden stod sjuksköterskorna utanför den gängse arbetstidslagstiftningen. Öberg (1999), s. 179-80.

29 Emanuelsson s. 51-53, ”Sjuksköterskelära”, 1899, 1915 m.fl. upplagor.

Fram till 1930-talet betraktade yrkesorganisationen, Svensk sjuksköterskeförening, yrket som ett kall inte ett yrke.³⁰ Därför skulle inte strider föras om arbetstider och avlöning. Även om denna inställning bröts i och med kongressen 1933 kom det ta lång tid innan kallstanken försvann. Den inskolning i yrket som sjuksköterskor fått under tiden dessförinnan kom att influera yrkeskulturen under hela deras yrkesverksamma tid, i praktiken fram till 1960-talet.

Dräkt och retorik

Hittills har jag undersökt hur personans permanens och symbolvärde kan förstås utifrån yrkets historiska villkor. Jag skulle nu vilja gå närmare in på dräktens utseende och se vad apparitionen förmedlade, och hur dräkten förändrades.

Brigitte Mral ger i sin bok *Talande kvinnor* exempel på hur kvinnliga retoriker valt en välkänd persona som varit fördelaktig för dem i ett visst sammanhang.³¹ Mral menar att talare ”använder retoriska roller för att underlätta för publiken att tillskriva dem hedervärda avsikter”³². Samtidigt är valet inte fritt, det måste finnas en samklang mellan ord och handling om talaren ska verka övertygande på sin omgivning. ”Trovärdigheten sjunker snabbt om ord och handling inte överensstämmer” som Mral säger³³. I det moderna vårdssamhället medverkade sjuksköterskedräkten till att skapa en persona, den hedervärda sjuksköterskan, inte endast som individ utan medlem av en hedervärd kår. Dräkten ingick som en viktig beståndsdel i kommunikationen från yrkeskåren till andra medlemmar i samhället. En fråga blir om det går att spåra hur detta tilltal var

30 Ordet *kall* kommer av *kallelse*. Jämför tyskans *Beruf* och engelskans *Vocation*, två ord för yrke som också betyder kallelse.

31 Mral (1999), s. 210-222.

32 Mral (1999), s. 215.

33 Mral (1999), s. 215.

beskaffat. Vad sades och hur?

Som alla läsare av denna tidskrift vet utvecklade Aristoteles i sin retorik tre grundläggande element som kom att ingå i retorikens krav på alla typer av verksamt tilltal. Som historiker har jag valt att pröva om den klassiska retorikens primära begrepp också kan appliceras på ett visuellt, icke-verbalt tilltal som sjuksköterskedräkten. Aristoteles menade ju att en utsaga först och främst måste framstå som logiskt sammanhängande och sakligt riktig, och kallade denna princip *logos*. Den som talar ska dessutom te sig som en trovärdig person med god karaktär, en egenskap han gav namnet *ethos*. Sist men inte minst bör talaren appellera till mottagaren på ett emotionellt plan, vilket brukar benämnas *pathos*. Frågan blir i detta sammanhang om de tre klassiska principerna *logos*, *ethos* och *pathos* kan hjälpa oss att förstå varför sjuksköterskor ägnade så stort intresse åt dräkten och hur den skulle uppfattas av utomstående. Vilka värden ansågs dräkten kommunicera och hur skapades mening i sjuksköterskornas visuella tilltal?

Jens E. Kjeldsen gör i sin avhandling *Visuella retorik* en distinktion mellan latent och manifest retorik³⁴. Det han kallar latent retorik appellerar till åskådaren estetiskt och genom sitt ethos till åskådarens förförståelse, samtidigt som den kräver lång tid för effektiv påverkan, en påverkan som snarast är av ideologisk art. Den skiljer sig från den manifesta retoriken genom att syftet inte framgår för mottagaren, utan är dolt. När jag talar om dräktens retorik är det frågan om latent retorik. Endast i enstaka fall finns det inslag av en manifest retorik i dräkten; det är då frågan om ett par symboler som har en bestämd innebörd.³⁵

Sjuksköterskans ethos

Om man går tillbaka till tiden för sjuksköterskeyrkets introduktion på bred front i det svenska samhället så krävde lanseringen som sagt ett brott med tidigare negativa associationer. Det ”nya” yrkets ideal var kristen barmhärtighetsmoral, anspråkslöshet, hederlighet, osjälviskhet, allvar, nykterhet och samhällsnytta.³⁶ Detta var ideal vars förverkligande allmänheten måste övertygas om.

Betraktar man sjuksköterskedräkten som ett exempel på latent retorik ligger det nära till hands att se den flärdfria uniformens förekomst och utformning som en del av yrkets ethos som hängde samman med sjuksköterskornas egen föreställning om kallet.³⁷ Dräkten blev ett tecken på att sjuksköterskan antagit kallelsen att i sitt yrke tjäna de svaga och sjuka.

När syster Gerda i romanen med samma namn för första gången drar på sig sjuksköterskeuniformen utför hon en vardaglig och rutinbetonad handling – hon klär sig. Samtidigt utgör denna handling en övergångsrit. Dräkten gör Gerda till sjuksköterska med allt vad yrkets ethos innebär. Riten kräver inre självprovning och påklädandet i det lilla rummet på sjuksköterskeskolan formar sig till

en högtidlig invigning ... hon förnam det som om endast helgade fötter kunde trampa den väg, hon nu skulle gå. Var hon väl värdig – och var hennes hjärta villigt nog och rent?³⁸

I Gerdas föreställningsvärld ingår en sammansmältning mellan det professionella jaget och det personliga, så att hennes inre karaktär i framtiden ska stå i samklang med den ideala yrkeskaraktären. Det som Jung klassificerade som en patologisk defekt

34 Kjeldsen (2002), s 51-55.

35 Kaijser (1985). Det kristna korset är vanligast men även geografiska symboler och helgon förekommer.

36 ”Sjuksköterskelära” 1899, 1915 m.fl. upplagor.

37 För en fyllig analys av kallstanken se Andersson (2002).

38 *Syster Gerda*, s. 21.

(”professorn som blev sina läroböcker, tenoren som är sin röst”) ser Gerda som ett eftersträvansvärt men svåruppfyllt mål. Hon var knappast ensam om detta; sjuksköterskeyrket som kall var en idé som förenade det personliga kallet och de höga kraven på sjuksköterskans karaktär och personlighet, utan antydning till skillnad mellan arbete och fritid.³⁹ En sammansmältning mellan yrkesideal och personliga karaktärsdrag framtvingades av det faktum att sjuksköterskelever och färdigutbildade sköterskor bar uniform under praktisk taget all vaken tid.

I uniformen fanns ingen ostentativ prakt som hos militären och polisen. Alla mode-detalyer var bannlysta och smycken förbjudna. Materialen var de enklast möjliga. Det enda undantaget utgjordes av en schantungsblus som fick bäras till högtidsdräkten, den så kallade ”fracken”. Under ett par decennier, mellan 1870 och 1890 ungefär, befäste sjuksköterskorna yrkets image” i det allmänna medvetandet, och det finns skäl att tro att uniformen utgjorde en del i den lyckade lanseringen av yrkets ethos.

Samtidigt förelåg, som jag tidigare visat, en ambivalens kring dräkten som något trivialt och oviktigt och samtidigt djupt betydelsebärande. Dessa element måste inte nödvändigtvis stå i motsättning till varandra. Enkla och vardagliga föremål och handlingar kan laddas med djup symbolisk innebörd. Socialantropologen Mary Douglas menar att det vardagliga i en rituell handling till och med kan förhöja ritualens laddning och säger:

Ingen upplevelse är för anspråkslös för att kunna tas med i ritualer och där ges en högre innebörd. Ju personligare och ju intimare upphovet är till en rituell symbolik, desto mer träffande blir budskapet. Ju mer symbolerna hämtas ur vår allmänna fond av mänskliga upplevelser, desto vidare och tydligare blir budskapet.⁴⁰

39 ”Sjuksköterskelära” 1899, 1915 m.fl. upplagor, Andersson (2002).

40 Douglas (1997), s. 163.

I ståndssamhället hade de olika ståndens klädsel delvis varit officiellt normerad och det ingick i 1800-talets kulturella arv en förståelse av dräktens betydelse för social ställning.

Den kristna symboliken

Som vi såg tidigare i citatet från Emmy Rappe fastnade hon inte bara för att sjuksköterskor skulle bära uniform, utan också för att klänningarna skulle vara blå. Rappe ger ingen förklaring till att hon föll för just den färgen, men det går att sätta in färgvalet i en historisk kontext. Det var inte bara Rappe som vurmade för blått, utan sjuksköterskor i många länder kom att bära blå uniformer, då och i framtiden.

I kyrklig konst har den blå klänningen eller manteln blivit Marias kännetecken, och därmed ett tecken på jungfrudom och en helig kallelse.⁴¹ ”Mariablått” ingick i den västerländska ikonografin som ett av den heliga jungfruns attribut, och vad kunde vara mer naturligt än att nyttja dess symbolvärde för i en modern profession som var kvinnlig, celibatär och kristen? Att Mariagestalten som sådan inte nyttjades offentligt av sjuksköterskorna kan sammanhålla med att sjuksköterskeyrket skapades i en protestantisk kontext. I det lutherska Sverige fanns inte utrymme för en aktiv Mariakult, men en subtil antydning om ett systerskap i hennes anda kunde knappast uppröra någon. Som Brigitte Mral påpekar har välkända bibliska kvinnogestalter försett kvinnliga retoriker med lämpliga personae att välja bland. ”Eftersom det som står i Bibeln ansågs vara sant och riktningvisande måste även de starka kvinnofigurerna kunna användas som förebilder”.⁴² Troligen levde Mariagestalten sitt eget liv i det retoriska rum som var sjuk-

41 Pastoureau (2000), s 50f. Sedan elvahundratalet hade Maria framställts klädd i blått, även om många andra färger också förekommit i konstnärliga framställningar av henne.

42 Mral (1999), s. 215 f.

sköterskeyrkets eget och i romanen *Syster Gerda* filosoferar huvudpersonen över en idol hon ser bland sköterskorna, syster Anna.⁴³

... syster Anna var glad och mild som vanligt, hennes gång lika lätt och huvudet lika högburet. Där Gerda stod och såg efter henne, hade hon en förnimmelse vad hon läst om Maria, som hade utvalt den bästa delen "vilken icke skulle tagas från henne". Kärlekens lycka kan tagas från en, men syster Annas hjärta skulle alltid kunna få sin längtan tillfredsställd och ingen kunde taga hennes kärleks föremål från henne.⁴⁴

På ett för yrket opportunt sätt kom den blå färgen så småningom också att konnotera hygien, vatten och lugn.⁴⁵ Arbetsklänningens färg kunde därmed förenas både med ett äldre religiöst och ett modernt sekulärt färgspråk.

Det vita är ju traditionellt oskuldens och renhetens färg. Från 1800-talet kom Jungfru Maria också att framträda vitklädd och mot slutet av seklet kom den vita brudklänningen bli använd som tecken på orördhet.⁴⁶ I det moderna samhället kopplades det vita också till renhet och hygien av mer prosaisk art och hade alltså konnotationer gemensamma med den blå färgen.

De mest uttalade symbolerna i dräkten var broschen, som ju först och främst var en symbol för skolan där sjuksköterskan utexaminerats. Broschens material erbjöd det enda inslaget av lyx i dräkten, speciellt tydligt i Rödakorssystrarnas guldrämade kännemärke. Men broschen skulle återlämnas till skolan efter bärarens bortgång, och var på det sättet inte fullt ut personlig egendom.

Det vanligaste symboliska inslaget på broscherna var korset. Det lyste också på

Rödakorssystrarnas armbindel. Det symboliserade förstås den kristna tron. Dessutom förekom, bland annat på svensk sjuksköterskeförenings egen brosch, en oljelampa som skulle påminna om *The lady with the lamp*, yrkets grundare Florence Nightingale. Oljelampan hade också bibliska och specifikt kvinnliga konnotationer eftersom den uppträder som bild av vaksamhet i Jesu liknelse om de tio brudtärnorna.⁴⁷ Därmed pekade oljelampan via Nightingale bakåt mot en äldre bild av kvinnlig vaksamhet, vilket för de initierade gav den dubbelt symbolisk innebörd.

Dräkt, hållning och pathos

När man tittar på gamla fotografier av sjuksköterskor slås man av hur vitt det vita tyget i förkläde, krage och mössa är, och hur slätt och nystruket allt bomullstyget ser ut. Av tygets utseende att döma vilar systrarna aldrig och använder inte sin kropp i arbetet. Det performativa i bilderna är starkt estetiskt laddat. Dräkten är vacker! För att använda retorikens termer kan man säga att uniformens budskap förstärks med ornament.

I verkligheten var det naturligtvis svårt att inte solka, fläcka ned och skrynkla till kläderna i ett kroppsarbetande yrke som sjuksköterskans. Utövarerna kunde heller inte undvika kontakt med andra människors utsöndringar, det smutsigaste av allt. Varför måste sjuksköterskorna framstå som rena, svala och oskrynklade trots att de hade ett fysiskt hårt yrke? Manliga arbetare under samma tid, fotograferade på arbetsplatsen, tycks inte ha skämts över medfarna och solkade arbetskläder. Med viss stolthet visades de upp som tecken på slit och vedermödor,

43 Anna var ju till yttermera visso namnet på Marias moder.

44 *Syster Gerda*, s. 241.

45 Pastoureau (2000), s. 180-181.

46 Pastoureau (2000), s. 54-55.

47 Fem tärnor hade glömt oljan till sina lampor, medan fem hade olja med sig och fick följa med in i bröllopssalen. Bibeln säger "Håll er därför vakna. Ni vet inte när dagen och timmen är inne." Matt. 25:1-13.

till skillnad mot ”lättingarnas” dyra och välvärdade plagg.

Men även sjuksköterskornas dräkt fick sitt starkaste uttryck i kontrast mot en annan grupps yttre, nämligen patienterna. Att de sjuka satt eller låg, sölade ner sig eller tappade behärskningen var begripligt. Det gjorde inte sjuksköterskorna, de hade kontroll över kropp och kläder. Patienten låg, sjuksköterskan stod. När patienten var svettig och kladdig var sjuksköterskan sval, ren och torr. Dräktens material hjälpte till att formulera budskapet i och med att uniforms-tyget var extremt smutskänsligt.⁴⁸ All närkontakt med andra sätter ju lätt spår i kläder av ljust, enfärgat, hårdstruket bomullstygg. Bristen på skrynklor och fläckar kan läsas som tecken på en ordning där sjuksköterskan var ren och patienten oren.⁴⁹ En distans mellan patient och sjuksköterska var viktig att upprätthålla, eller som sjuksköterskeläran uttryckte det:

Låt aldrig vänligheten övergå till förtro-
lighet, därigenom kan den sjuke lätt förlora
förtroendet till sköterskan.⁵⁰

Mössan var förhållandevis liten och placerad mitt på ådraget, uppsatt hår vilket kräver balans i varje rörelse om frisyrr och huvudbonad ska stanna i symmetrisk position. Mössan mitt på huvudet och det uppsatta håret i ordning efter en lång arbetsdag blev avläsbara tecken på kontroll och behärskning.⁵¹ En rakryggad hållning tvingades fram av dräkten där en hög och hård krage begränsade sjuksköterskornas rörelser. En stärkt hög krage var obligatorisk in på 1920-talet. Då tillsatte SSF en ”kragkommitté” som efter långa diskussioner föreslog att en låg, böjlig krage skulle tillåtas som

alternativ till hög, hård krage. Kommittén föreslog

att den nedvikta, mjuka kragen måtte få användas på såväl högtids- som arbetsdräkt, men att det skulle vara hvarje sjuksköterska tillåtet att efter egen önskan använda kragmodell af hög eller låg typ.⁵²

En minoritet reserverade sig mot att bestämmanderätten lades hos individen och ansåg att skolorna även i fortsättningen skulle bestämma över varje detalj i dräkten. Det tycks också som om den hårda kragen förblev vanlig åtminstone in på 1940-talet. Den höga kragen berörs också i romanen *Syster Gerda* där någon beklagar sig över den stränga syster Hilda:

Och som kragen skavt mig på halsen, så jag var nästan hudlös, hade jag öppnat den. Vet du vad hon sa? Jo: En elev, som ej kan bära hård krage, är ej lämpad för sjukvård.⁵³

När det gäller sjuksköterskornas dräkt och hållning finns det paralleller till den idealt sett rakryggade militären vars hela väsen och hållning skulle präglas av yrkets hedersideal. Att ”vara rakryggad” har ju också moralisk innebörd. Kopplingen mellan de andliga ideal och den kroppsliga hållningen utgjorde vad Michel Foucault kallade *den politiska anatomin*.⁵⁴ Möjligen kan man säga att den latent retoriken i sjuksköterskornas hållning och rörelsemönster inte förmedlade en politisk, utan snarare en professionell anatomi. Och kroppshållningen var inget för alltid givet individuellt drag. Den, och hela rörelsemönstret, gick att påverka viljemässigt enligt läroboken som föreskrev följande rörelsemönster för sjuksköterskan:

Sättet, varpå hon talar, går och rör sig, måste vara så att säga sjukhusmässigt. /.../

48 Material skulle väljas där fläckar syntes tydligt föreskrev läroboken. Almquist (1899), s. 29.

49 Douglas utvecklar detta tema i kap. 7-8.

50 ”Sjuksköterskelära” s. 6.

51 Krav på att elevens hår ska vara åtstramat behandlas i Eklund, s. 35-36, 57.

52 SSF, protokoll 20 05 26.

53 Eklund 1930 s. 57.

54 Foucault, del III kap. 1.

Hon ska gå med hurtiga, tysta, lätta och bestämda steg och aldrig använda knarande skor. Den som ej äger en lätt gång måste öva sig.⁵⁵

På ett känslomässigt plan – och här handlar det om retorikens begrepp *pathos* – uttryckte sjuksköterskornas hållning, rörelsemönster och dräkt renhet, idoghet, vaksamhet, kontroll, känslomässig jämvikt och behärskning. Lugn och stillhet var också något som poängterades i läroböckerna.⁵⁶ För patienter förstärkte nog hennes uppträdande ibland en känsla av egen passivitet, sjaskighet, obalans eller klumpighet. Det gjorde att respekten ökade för ”syster” – en verkan som inte enbart var önskad från sjuksköterskekårens sida.

Modernitet och logos

Den tidigare nämnda kragkommittén blev startpunkten för långa och omfattande diskussioner inom SSF om dräktens utformning. Av protokollet framgår att det fanns två typer av krav som framfördes, inte sällan av en och samma talare. Den ena typen av krav lyfte fram Traditionen. Dräkten måste ha konstans om sjuksköterskeyrkets ethos skulle framstå som oförändrat. Den andra typen av krav som ställdes rörde Funktionalitet. Där begärdes också att dräkten måtte förändras i takt med att nya fordringar ställdes på yrkesutövarna. Särskilt när kåren efterhand fick arbetsuppgifter utanför anstalterna ställdes nya krav på sjuksköterskedräkten.⁵⁷ Att kragkommittén redan på 20-talet var intresserad av den praktiska aspekten på dräkten är tydligt då den på eget initiativ vidgat sitt uppdrag och även diskuterat huvudbonaden. Den föreslog att

också sjuksköterskehettens opraktiskhet

tages i beaktande, så att förslag till en mera användbar och ändamålsenlig sådan med det snaraste måste utarbetas då man eljes hade att befara, att utedrätten i sin helhet komme att läggas bort, i synnerhet af de sjuksköterskor, som hafva sin verksamhet förlagd utom anstalterna såsom i distriktssjukvård och annat socialt arbete.⁵⁸

Sjuksköterskan fick en roll att spela i samhällsförändringen, och det socialreformatoriska uppdraget krävde en praktisk klädsel för att framstå som trovärdigt. Sjuksköterskekåren hävdade värden som rationalitet, vetenskap och logik, och var en grupp som på myndigheternas initiativ var satt att implementera medikalisering och vetenskapliggörande av betydande samhällssektorer. Då kom dräktens latent retorik att influeras av funktionalistiska idéer, inte minst genom att hållbarheten och slitstyrkan hos olika tygkvaliteter ingående dryftades på lokal och central nivå inom i SSF.⁵⁹ En ”dräktkommitté” på 30-talet arbetade framför allt med en reformerad utomhusuniform. Kommittén brottades med problemet att förena anspråken maximal funktionalitet med en traditionell estetik, motstridiga krav som framstod som omöjliga att tillgodose. Med lätt ironisk distans redogjorde dräktkommittén för de mångskiftande krav som framförts på dräktens beskaffenhet:

Dräkten skulle bland annat vara sådan att den kunde användas största delen av året i alla väder och över hela landet. Den skulle vara lätt att gå och röra sig i, lämplig för cykeläkning och skidåkning, stå emot bläst och väta. På sommaren fick den inte vara för varm. På vintern skulle den kunna förses med ett skönt foder. Den skulle vara lätt att torka, då den hade blivit våt.

55 Nordin, s. 13.

56 ”Sjuksköterskelära” 1899 m.fl. upplagor.

57 Bohm s. 254-255

58 SSF, protokoll 20 05 26

59 Emanuelsson (1991), kap. 3. Emanuelsson och Wendt (1994), kap. VII.

Inte minst skulle den ha ett sådant snitt, att den behöll sin fason, trots att den ständigt användes. Dräkstens bärarinna skulle alltid te sig just så fin och prydlig som hennes yrke fordrade.⁶⁰

Ett tiotal år senare ställdes dräkstens totala utformning under debatt i SSF. En omfattande utredning inom SSF syftade till ökad uniformitet i inomhusdräkten som dittills varit präglad av skolornas sinsemellan något olika dräkreglementen. Under 1950-talet igångsattes ytterligare en utredning.⁶¹ Avsikten var att skapa en enhetlig dräkt på grundval av medlemmarnas önskemål. Det hängde samman med att hade SSF utvecklats till en facklig organisation, och att enigheten inom organisationen ansågs viktig att betona även visuellt-retoriskt. Dräktprojektet var inte bara professionellt, det skulle bli fackligt också.

Omfattande och detaljerade enkäter gjordes inför varje dräkthereform av SSF och bearbetades minutiöst innan förslag lades som sedan behandlades inom organisationen i demokratisk ordning.⁶² Jag tolkar detta intresse för att utveckla dräkten så att den stämde överens med de praktiska krav yrket ställde som en viktig del av sjuksköterske-dräkstens logos. Relationen mellan yrkets uppgifter och utövarens dräkt skulle framstå som logisk och begriplig för allmänheten. Sjuksköterskan slogs med vetenskapliga metoder mot sjukdom, lidande och död, och hon skulle göra det så effektivt som möjligt. Därför var det naturligt att klänningen inte ens på 1800-talet fick vara fotsid. Det ansågs ohygieniskt om kjolen rörde upp damm från golvet, och sjuksköterskans medlemskap i den hygienistiska rörelsen framgick av den modesta kjollängden. Ett

annat exempel: om barn tog tag i Rödakorsmössans hakband så barnsjuksköterskan hindrades i sitt arbete fick hon ta loss det, trots att det hörde till dräkten.⁶³ När nya uppgifter tillkom måste förändrades dräkreglementet successivt förändras. Samtidigt skulle viss traditionalism iakttas och det innebar i praktiken att den militära sjuksköterskeuniformen fick en vidgad användning. Den nyttjades även för fritidsbruk och kallades då ”sportdräkten”.⁶⁴

Även utanför försvaret ville SSF hävda en dräkt som var förenlig med yrkets logos genom att framstå som modern, rationell, praktisk och förenlig med de krav som ställdes på yrkesutövarna i olika funktioner. Samtidigt levde en opraktisk, men symbolladdad, kläddetalj kvar under hela den studerade perioden, dock mest i inomhustjänstgöring, nämligen den lilla mössan som krävde hårklämmor och ett särskilt rörelsemönster. Den skapade visserligen en stolt hållning men hindrade säkert arbetet i många situationer eller måste fästas efter att ha lossnat. Det för skrynklor och fläckar ömtåliga materialet i dräkt och förkläde var uttryck för ett starkt pathos för renhet och oberörbarhet, samtidigt som det inte var särskilt funktionellt. Men det skapade respekt. De långa ärmarna vållade också diskussion i SSF då de ofta måste rullas upp i arbetet. Då var skrynkligheten där, och prydligheten borta. Det fanns samtidigt en tveksamhet mot kortärmade klänningar, som konnoterade sommar och semester mer än arbete och allvar. De olika dräktutredningarna avslöjar en viss motsättning mellan dräkstens ethos och pathos och dess logos, där logos tenderade att komma i andra rummet då det fanns en konflikt mellan dräkstens olika uttryck i sjukhusuniformen, inomhusdräkten. Distriktssköterskor-

60 Dräktkommitténs ordförande Inez Kåge citerad i Bohm s. 256.

61 Materialet finns i Svensk sjuksköterskeförenings arkiv F 5:19

62 Bearbetningar av enkätsvaren och beslutsunderlag finns bevarat i SSF:s arkiv.

63 Där de vitas sängar står: barnsjukhuset Samari-ten 1890-1974, utställningskatalog Stockholms stadsmuseum, s. 30.

64 Detta gällde även diakonissor.

nas utomhusdräkt i öppen vård blev mer präglad av ett funktionellt logos.

Femininitet och maskulinitet

Sjuksköterskeuniformens ursprungsform var arketyriskt kvinnlig med lång vid kjol och förkläde som markerade byst och midja. Det långa håret var ju också en kvinnlig detalj även när det var uppsatt och symboliskt täckt av den lilla mössan, ett signum för ärbäret. Samtidigt kan man se hur dräkten under 1900-talet får material och detaljer som måste klassificeras som manliga, framför allt för utomhusbruk. Nästan övertydligt demonstreras i nya klädreglementens latent retorik idén om de två sfärerna, den kvinnliga i hemmet och den manliga i offentligheten.

Distriktssköterskans uniform fastställdes på 1920-talet.⁶⁵ Ett material som då kom att förespråkas var försvarets grön-brun-grå yllekvalitet. Snittet på jackan var militärt inspirerat med manliga uniformsdetaljer som axelklaffar och fickor med ficklock. Under 30-talet började den militära sjuksköterskeuniformen att användas av sjuksköterskor inte bara vid utomhustjänst utan också på fritiden. Från 1939 kom en militär sjuksköterskeuniform med ett stort antal plagg för olika situationer att utvecklas för försvarsändamål.⁶⁶

När de första manliga sjuksköterskorna utexaminerades 1950 accepterades ännu inte långbyxor allmänt på kvinnliga sjuksköterskor.⁶⁷ Sådana var endast tillåtna i viss utomhustjänst.⁶⁸ Inomhus, på sjukhuset,

förblev apparitionen omisskännligt kvinnlig, medan sjuksköterskan i utomhustjänst bar ytterkläder med manliga material och detaljer. Dräkreglementena avspeglade det moderna samhällets ambivalens till kvinnligt yrkesarbete och professionalitet. I dem mötte en arketyrisk blå-vit inomhuskvinlighet med vida kjolar en manligt betonad, soldataktig utomhusuniformering i det svenska försvarets standardfärg. Samtidigt var meningarna delade inom SSF i hur hög grad, och i vilka sammanhang, dräkten borde konnotera femininitet. När frågan om sjuksköterskors fältdräkt stod på dagordningen diskuterades blusens färg. En grupp ville ha ljusblå blus ”som motvikt till att allt redan var så grått i fälttjänsten, läkare, manskap såväl som linnen.” En anhängare av grå blus på sjuksköterskan ansåg tvärtom att färgen skulle ”ta bort kvinnlig charm då hon har tjänstgöring”, som talaren formulerade sig.⁶⁹ Frågan gällde med andra ord om sjuksköterskan skulle delta i ett heterosexuellt rollspel på arbetsplatsen eller inte.

Det fanns enskilda medlemmar som medvetet tonade ned personans kvinnlighet så mycket dräkreglementet tillät, förmodligen som en maskuliniserad strategi för att vinna inflytande för yrket. Ordföranden i SSF fram till 1933, Bertha Wellin, representerade i sin personliga klädstil en manifesterad icke-femininiserande dräktkultur.⁷⁰ Hon var inte ensam. Det tycks som om den maskulint militära fältuniformen under några decennier var favoriserad som ytterplagg av många sjuksköterskor, kanske som en effekt av världspolitikens konflikter.

65 Bohm s. 254-255.

66 Bohm s. 256

67 Material kring manliga sjuksköterskors uniformering finns i Handlingar rörande dräktfrågan F 5: 19 men behandlas inte mer här.

68 Som exempel på hur stort engagemanget i detaljer var kan nämnas att fullmäktige 1941 tog beslut att uniformens skidbyxor fick kombineras

med civila plagg för fritidsbruk, varvid åttunga namn reserverade sig till förmån för regeln att uniformsplagg aldrig fick blandas med civila. Bohm s. 257-258.

69 Bohm s. 257

70 Bohm s. 175-176. Wellin ansåg att kvinnor som använde puder, smycken och moderiktiga hattar vanhedrade kvinnokönet.

Varför uniform och vilken uniform?

Man kan tänka sig åtminstone två orsaker till att uniformen blev så viktig för sjuksköterskorna och att den kom att spela en stor roll för yrket från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet. Ett skäl har att göra med yrkets etablering och professionalisering. Uniformen markerade distans till de tidigare utbildade och lågt ansedda sjuksköterskorna och skapade en professionell gemenskap bland de sjuksköterskor som hade en jämförelse lång utbildning. Dräktens textila bepanning markerade distans till patienterna och omöjliggjorde sammanblandning med andra yrkesgrupper på sjukhusen, både de mer tydligt kroppsarbetande längre ned i hierarkin, och de vetenskapsgörande läkarna högre upp i hierarkin. Det andra skälet var dess funktion som retorisk yttring av en kristen tjänareetik bland sjuksköterskorna och därmed en speciell värdegrund inom yrket, som uppammade en respektfull attityd gentemot yrkesutövarna från utomstående. Denna attityd kunde upprätthållas genom uniformens starka uttryck för ett kristet ethos med barmhärtighetstanken som bärande princip, förenad med medicinskt-professionellt logos, en kombination som presenterades i dräkten. Dräkten hade också sitt eget pathos genom att den uttryckte en professio-

nell karaktär, en persona präglad av renhet, kontroll, respektabilitet, vaksamhet och behärskning. De mest talande uttrycken i dräkten betonade yrkets ethos och pathos, medan logos uttrycktes med viss fördröjning och inte alltid lika tydligt.

Dräktens latenta retorik avspeglar också kvinnors förändrade roller under 1900-talet på så sätt att basen hela tiden var hemmets sfär, framför allt indikerat av förklädet, samtidigt som alternativa manligt inspirerade uniformer och tillbehör kom till, framför allt för att användas i det offentliga rummet utanför sjukhusen. Maskulina material och detaljer markerade sjuksköterskornas plats i den politiska sfären. Den persona som favoriserades i det offentliga rummet var soldatens. På så sätt representerades två genus i dräkten, ett kvinnligt i inomhustjänstöring, ”i hemmet”, och ett manligt influerad i utomhustjänst, i offentligheten. På så sätt korresponderade sjuksköterskedräkten med en arketypiskt genusordning som knyter kvinnan till hemmet och mannen till offentligheten. Samtidigt uppstod inom sjuksköterskekåren en viss ambivalens kring vilken könskaraktär sjuksköterskans persona skulle ha i framtiden, en ambivalens som antyder latent motståndningar inom sjuksköterskekåren kring vilken könskaraktär hos dräkten som bäst gynnade kårens framtid.

Om författaren:

Lisa Öberg är docent i historia vid Södertörns Högskola med medicinhistoria som specialitet.

Email: lisa.oberg@sh.se

Källor & Litteratur:

- Tjänstemannarörelsens arkiv och museum
Svensk sjuksköterskeförenings arkiv
Styrelseprotokoll
Handlingar rörande dräktfrågan F 5: 19
- Ersta diakonissanstalts museum.
Diverse oordnade handlingar
- Almquist, Ernst (1899): "Hygien", i *Föreläsningar för Sophiahemmets sjuksköterskor*, Stockholm (m.fl. upplagor)
- Andersson, Åsa (2002): *Ett högt och ädelt kall: Kalltänkens betydelse för sjuksköterskeyrkets formering 1850-1933*, Umeå.
- Bohm, Eva (1961): *Okänd, godkänd, legitimerad*, Stockholm.
- Douglas, Mary (1997): *Renhet och fara, en analys av begreppen orenande och tabu*, Nora.
- Där de vitas sängar står: barnsjukhuset Samariten 1890-1974*, utställningskatalog (Stockholms stadsmuseum 1990)
- Eklund, Vira (1930): *Syster Gerda*, Uppsala.
- Emanuelsson, Agneta (1991): *Pionjärer i vitt: Professionella och fackliga strategier bland svenska sjuksköterskor och sjukvårdsbiträden 1851-1939*, Stockholm.
- Emanuelsson, Agneta & Wendt, Rigmor (1994): *I folkhälsans tjänst: Sju decennier med den svenska distriktsköterskan*, Stockholm.
- Ewing, Elisabeth (1975): *Women in uniform through the centuries*, London/Sydney.
- Fjelkestam, Kristina (2002): *Ungkarlsflickor, kamrat-hustrur och manhaftiga lesbianer*, Stockholm.
- Foucault, Michel (1987): *Övervakning och straff*, Lund.
- Hark, Helmut (1999): *Jungianska grundbegrepp från A till Ö*, Stockholm
- Holmdahl, Barbro (1988): *Människovård och människosyn: Om omvårdnad i Uppsala före år 1900*, Uppsala.
- (1994): *Sjuksköterskans historia: Från siukvatterska till omvårdnadsdoktor*, Stockholm.
- Jens E. Kjeldsen (2002): *Visuel retorik*, Bergen.
- Kurt Kaijser (1985): *Broscher i svensk sjukvård*, SSF, Stockholm.
- Kock, Wolfram (1989): *Medicinhistorisk exposé*, Södertälje.
- Koivunen Bylund, Tuulikki (1994): *Frukta icke allenastro: Ebba Boström och Samariterhemmet 1882-1902*, Uppsala.
- Lönegren, Ernst (1901): *Minnesskrift till Svenska Diakonissanstaltens Femtioårsjubileum 1851-1901*, Stockholm.
- Brigitte Mral (1999): *Talande kvinnor: Kvinnliga retoriker från Aspasia till Ellen Key*, Nora.
- Nordin, Valborg (1915): "Sjuksköterskelära", i: *Föreläsningar för Sophiahemmets sjuksköterskor*, Stockholm m.fl. upplagor.
- Pastoureau, Michel (2000): *Bleu: l'histoire d'une couleur*, Paris.
- Perkin, Harold (1990): *The rise of professional society, England since 1880*, London.
- Porter, Roy (1999): *The greatest benefit to mankind: A medical history of humanity*, London.
- Sarfatti-Larson, Magali (1979): *The rise of professionalism*, Berkeley.
- "Sjuksköterskelära" [utan förf.] i: *Föreläsningar för Sophiahemmets sjuksköterskor* (Stockholm 1899 m.fl. upplagor, i senare tryckningar anges författaren Valborg Nordin)
- Svedberg, Gunnel (2002): *Omvårdnadstraditioner inom svensk psykiatrisk vård under 1900-talets första hälft*, Stockholm.
- Zetterström-Lagerwall m. fl. (red.) (1985): *Systerskap i förändring – en bok utgiven till SSFs 75-årsjubileum 1985*, Stockholm.
- Öberg, Lisa (1999): "Ett socialdemokratiskt dilemma", i: Florin, Christina, Lena Sommestad, Ulla Wikander (red.) (1999): *Kvinnor mot kvinnor*, Stockholm.